



TOPRAĞIN DİLİ: ADBİLİM ÇERÇEVESİNDE SİNOP İLİ İLÇE KÖYLERİ ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Gizem Gülşah KARAOĞLU *

“Türük bod(u)n (a)tı küsi yok bolm(a)zun tiy(i)n...” (BK D20)

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye...”¹

“Ve Rab Allah her bir hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı;
onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi
ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlukun adı o oldu.”²

Özet

Birçok toplumda, adın bir gücü olduğuna inanılır. Anadolu'nun çeşitli köylerinde, yeni doğan çocuklara verilecek adlar *kişi adıyla yaşar, adını taşır* inancıyla seçilir. Dildeki güzel adlandırmalar da metaforik değer taşımalarının yanında, söylenmesi rahatsız edici bulunan ya da uğursuzluk getireceği düşünülen ifadeleri örtmek niyetiyle yaratılmıştır. Adın, adı olduğu unsurla bütünleştiği inancı birçok toplumun dil kullanımında kendini gösterir. Pek çok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da ad, kimliktir. Adların açıklanması ve buna hizmet eden çalışmalar; tarih, ağız, coğrafya, psikoloji, sosyoloji araştırmaları; dilbilim, lehçebilim, halkbilim, kökenbilim, etnografya gibi pek çok disiplinin çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Yerleşim yerlerine verilen adlar, sadece dile değil; kültüre, sosyo-ekonomik yapıya, tarihe dolayısıyla o yerde yaşayan insana dair izler taşır. Yer adı bilimi; dilsel malzemeyi taşıyan bu adların kayıt altına alınması açısından büyük önem arz eder. Bunun yanında, dış etkenlere kapalılığı yönüyle en az deformasyona uğrayan köylerde bugün halihazırda korunan milli kültür malzemesini de kaydetmiş olur. Bu çalışmada ilgili alanda yapılmış ve yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amacıyla Sinop ilinin merkez ve ilçe köylerinin adlandırılmaları üzerinde durulmuştur. Nitel araştırma metoduyla köy adları tespit edilmiş; bunlar taşıdıkları anlama göre sınıflandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Adbilim, Sinop, yer adı bilim, dilbilim

LANGUAGE OF THE SOIL: AN EXAMINATION ON THE NAMES OF SINOP PROVINCE DISTRICT VILLAGES IN THE FRAMEWORK OF ADBILIM

Abstract

In many societies, the name is believed to have a power. In various villages of Anatolia, the names to be given to newborn children are chosen with the belief that *they live under the name of a person, bear their name*. In addition to having metaphorical values, [euphemism](#) in the language has been created with the intention of covering up the expressions that are thought to be disturbing to utter or bring bad luck. The belief that the name is integrated with this element manifests itself in the use of language in many societies. In Turkish society, as in many societies, the name is identity. Explanation of names and works serving this; research in history, dialectology, geography, psychology, sociology; It will contribute to the studies of many disciplines such as linguistics, dialect science, folklore, etymology and ethnography. The names given to the settlements are not only for the language; It carries traces of culture, socio-economic structure, history, and therefore the people living in that place. Place name science; It is of great importance in terms of recording these names that carry linguistic material. In addition, it also records the national cultural material that is preserved today in the villages that suffered the least deformation in terms of being closed to external factors. In this study, the naming of the central and district villages of the city of Sinop was emphasized in order to contribute to the studies in this field. Village names were determined with the qualitative research method; they are classified according to their meaning.

Key Words: Onomastic, Sinop, toponymy, linguistic

* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ggkaraoglu@gmail.com

¹ Tekin, Talat (2010). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 57.

² *Kitab-ı Mukaddes*, “Tekvin”, 2:19, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1993, s. 2.

YÖNTEM

Sinop ili merkez ve ilçe köy adlarına odaklanan bu çalışmada güncel köy adları tespit edilmiş, ardından adlandırmada kullanılan malzemedeki hareketle anlamsal sınıflar belirlenmiştir. Her köy, adlandırmada ölçüt olarak kullanılan sınıflardan ilgili olduğu kısma kaydedilmiş ve ayrıca bağlı bulunduğu ilçeye ait başlıkta gösterilmiştir. Çalışmada adlandırmada kullanılan bazı sözcüklerle ilgili erişilebilen etimolojik ve tarihsel bilgilere de yer verilmiştir. Buna karşılık, malzeme etimolojik ve morfolojik açılarından ayrıca bir inceleme konusudur. Bazı örneklerde ilgili köyde yaşayan kaynak kişilerden soruşturma yoluyla o yerin adı hakkında alınan bilgilerden de faydalanılmıştır. Yöreye özgü adların anlamlandırılmasında başta *Derleme Sözlüğü* (=DS) ve *Güncel Türkçe Sözlük* (=GTS) olmak üzere yöre ağzı üzerine yapılmış söz varlığı çalışmalarından faydalanılmıştır. Adlandırmada birden çok sınıfa dahil edilebilecek örnekler için ilgili kısımlara göndermeler yapılmıştır. Bu çalışmada, Sinop ili köylerinin adlandırılma yolları betimlenmeye ve karakteristik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

İnsan, söz ve düşünce üçlüsü; birbirlerini var eden, temellendiren, tanımlayan, anlamlandıran ve çoğaltan unsurlar olarak evren matematiğinin ayrıştırılmaz parçalarıdır. Dilin doğuşunu, gücünü, sınırlarını sorgulayan, onun yegâne yaratıcısı insanken insanın doğuşunu, gücünü ve iradesinin sınırlarını sorgulayan da dildir. Bu üçlünün sabit ayağı insandır. Zira insan, düşünen ve konuşan bir varlıktır.

Kendi varlığını sürdürebilmek için dili taşıyan insan, onu kendi kullanımı için en konforlu hale getirecek çabaya doğal olarak, kendiliğinden girer. İnsan, dili taşıırken dil de insana ilişkin her unsurun taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. İnsan, dilin üretmekteki kusursuzluğunu, sınır tanımazlığını keşfederek ihtiyaç halinde kullanmak üzere, doğal yollarla dilsel malzeme üretmiş ve ürünlerini yine kendi hizmetine sunmuştur. Neyse ki dil, kullanıldıkça değil kullanılmadıkça tükenen eşsiz ve vazgeçilmez bir enstrümandır.

Herakleitos'a göre "kelimelerdeki sesler, isimlendirilen nesnelere tabiatını doğrudan doğruya gösterir" (Porzig, 2018). Modern dilbilimin kurucusu kabul edilen Saussure, bir nesnenin kendisine ad olan ifadeyle bir bağı olmaksızın bu adı aldığını *nedensizlik* ilkesiyle açıklamaktadır (Porzig, 1998). Bir başka deyişle *elma* kavramı, adını oluşturan e- l- m- a dizisiyle nedeni bir ilişkide değildir. Porzig'e (2018) göre bir nesnenin adlandırılması için sesleme ilişkisinden başka sebepler vardır ve sorulması gereken soru, konuşucuların bir şeyin ismini seçmelerine nelerin sebep olduğudur. Porzig, Almancada bir dağın bölümlerini ifade etmek için *Rücken* veya *Kamm* (sırt), *Flanken* (yan, böğür), *Schulter* (omuz), *Fuß* (ayak= etek), *Nase* (burun) gibi organ adlarından faydalandığını söylemekte ve bunu, ismi ilk defa kullananların dağı bir hayvan şeklinde görmelerine bağlamaktadır (2018: 28). Eğretilene denen bu dil gerçeği, somut ve canlı ifadeler olmadığında veya kullanımdan düştüğünde gerekli ifadeyi yaratmak için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Porzig 2018: 29). Kötü bir şeyi güzel adlandırma, söylenmesi zarar getirecek bir şeyin adını söylememe yahut örtme; zarar görmesinden korkulan bir şeyin adını değiştirme, insanın ve dolayısıyla dilin doğasında vardır. Bugün Türkçede *üç harfliler*, *iyi saatte olsunlar*; *yüz numara*; *imamın kayığı*, *dört kollu*; *Hakk'ın rahmetine kavuşmak*; *ince hastalık* gibi ifadeler, ilgili oldukları şeyin tam adını bir sebepten örter.

İnsan dilini, diğer göstergelerden ayıran özelliklerinden biri soyutluğudur. Söz gelimi, kalemde söz etmek için mutlaka bir kalemin yanımızda olması gerekmez (Kerimoğlu, 2019). Bununla birlikte bir nesneye verilen adın somut bir gücü olduğu; adın, bu adı taşıyan unsurla

bütünleştiği inancı birçok toplumun dil kullanımında kendini göstermektedir. Türk toplumunda, karakteriyle adı örtüşenler “ismiyle müsemma” (GTS) dır. Biri yok sayılmak istendiğinde “adı bile okunmaz” (GTS). Dede Korkut Kitabı’nda “Bir oğlan baş kesme kan dökmese ad komazlardı” ifadesi geçer (Ergin: I, 118, 120). Yine Dede Korkut Kitabı’nda Bayındır Han’ın oğlu Boğaç’ın; bir boğayı öldürdüğü için bu adı aldığı anlatılır (I, 83). Dede Korkut Kitabı’nda anlatıldığı gibi Türk topluluklarında ad, verilen değil adeta kazanılan bir şeydir. Benzer şekilde Yakut destanlarından, Eski Yakutlarda bir çocuğa gerçek adının, yay çekip ok atmaya başlayacağı sırada verildiği öğrenilmektedir (İnan, 1976). Hakas destanlarını inceleyen Titov da *Kahramanların adı ve atı vardır, âdilerin adı ve atı yoktur*, demektedir (İnan, 1976).

Müslüman Türklerde yaygın bir gelenek olarak yeni doğan çocuğun adı üç defa, sağ kulağına ezanla okunur. Anadolu’nun köylerinde çok çocuklu ailelerin, doğan son çocuklarına sıklıkla *Yeter, Songül, Durmuş, Durali, Dursun* gibi adlar verdiği görülmektedir. İslamiyet’te Esmâ-i Hüsnâ olarak bilinen Allah’ın adlarının, yeni doğanlara verilmesi tevhid inancını zedeleyeceği gerekçesiyle hoş karşılanmamaktadır (Aras, 1988). Baranoğlu (2005), *ad* ve Eski Türkçe *adır*- “ayır-“ eyleminin kökteşliğine dikkat çekerek *bir varlığa ad vermek onu kainâtın bütününden ayrı bir yere koymaktır*, demektedir. Birbirinden çok uzak coğrafyalarda bulunan farklı topluluklardaki ortak inanış, adın insanın kaderini şekillendirebilecek bir unsur olduğudur.

Porzig’e (2018) göre isimler asla keyfî bir uzlaşma ya da söz birliği ürünü değildir. Bunlar daha çok, bir topluluğun nesnelere karşı nasıl durum aldığıyla; topluluğun çevreyi incelemesi, bölümlemesi ve yorumlamasıyla ilgilidir. Birçok ad, adı olduğu unsuru tanıtacak iletiyi semantik olarak üzerinde taşımaktadır. Adbilim (*onomastique*), en genel ifadeyle varlıkların adını inceleyen bilimdir. Yer adları (*toponymie*), coğrafya adları (akarsu adları “*hdyronymie*” ve dağ adları “*oronymie*”), kişi adları (*anthroponymie*) bu dalın inceleme sahası içindedir. Adbilim, özel ad niteliği taşıyan kişi ya da yeradlarının köken gelişimini de konu almaktadır (Vardar, 1980). Adbilim alanında yapılan çalışmalar içerisinde dünyada en geniş yeri alan (Aksan, 2015) yer adı bilimi araştırmaları ise yer adlarına; yapı, anlam, köken yönünden açıklamalar getirmeyi hedeflemektedir (Eren, 1965).

Yer adı bilimi, yer adlarının ortaya çıkışları, yapıları, anlamları, gelişimleri, ortaya çıkışlarındaki gelenek ve prensipler ile ilgilenmektedir (Şahin, 2019). Bunlar yanında bölgenin geçim kaynaklarına, bitki örtüsüne, etnik kimliğine, siyasi yapısına, kültürüne, inançlarına dair pek çok bilgiyi taşımaktadır. Bu yönüyle, adbilim çalışmaları dilsel ve tarihsel verilerin derlenmesi ve incelenmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Yer adı biliminin alt dallarından olan *komonim* (köyadı); *oykonimin* (orunadı) bir türü olup köy, mezra, çiftlik gibi yerleşim yerlerinin adlarıyla ilgilenir (Şahin, 2019). Yerleşim yerleri seçilirken insanların suya, gıdaya, ham maddeye erişebilme, ulaşımın kolay sağlanabilmesi gibi kıstasları göz önünde bulundurdıkları bilinmektedir. Bu çalışmaya konu olan Sinop ilinin yer adlandırmasında da akarsu adları, *dağ, bük, bel* gibi coğrafi özellik bildiren terimler, bölgede yetiştirilen meyve, bölgeyi örten bitki adlarının sıkça tercih edildiği görülecektir. Bunun yanında, bölgedeki bazı köy adları verilirken kişi adları, renk adları gibi unsurlardan da faydalanılmıştır.

Sinop’un ilinin adıyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Sinop’un, *Sinope* adında bir Amazon kraliçesinden³, Hititçe *Sinova*’dan, Eski Yunan İrmak Tanrısı Asapos’un su perisi olan kızı *Sinope*’nin adından (Güner ve Ertürk, 2004), Asurluların Ay tanrısı *Sin*’den (Başoğlu, 1978)

³ “Sinop”, Yurt Ansiklopedisi C. 9, İstanbul, 1982, s. 6760

geldiği gibi çeşitli rivayetler vardır. Seyyah Rubruguis'in şehirden *Sinopolis* adıyla bahsettiği de kaynaklarda yer almaktadır (Başoğlu, 1978). Sinop, Malazgirt Savaşı'ndan sonraki Türk fetihlerinde kuşatılmasına rağmen şehrin Bizanslılar tarafından tekrar alındığı ve 12. yüzyıl boyunca bölgede Bizans hakimiyetinin sürdüğü aktarılmaktadır (Ünal, 2014). Sinop'un bir dönem de Trabzon Rum İmparatorluğuna tâbi olduğu ancak Sultan İzzeddin Keykâvus döneminde bölgenin Selçuklulara geçtiğini ilgili araştırmalardan öğrenilmektedir. Osmanlı döneminde II. Mehmed (FSM) devrinde Osmanlı idaresine geçen şehrin, o dönemde Kastamonu sancağına bağlı bir kaza olduğu aktarılmaktadır (Ünal, 2014). Kent müzesinde bulunan bir kitabede Fatih döneminde şehre *Ceziretü'l- Uşşak* "aşıklar adası" dendiği bilgisi yer almaktadır (Başoğlu, 1978). Bugün de kentin işlek caddelerinden birinin adı Aşıklar Caddesi'dir. Sinop ilçelerinden Gerze'nin demografik tarihine bakıldığında bölgede çoğunlukla Rum nüfusun olduğu görülür. Buna bağlı olarak Gerze adının da Carusa / Karusa eski adından değiştiği düşünülmektedir. Kentin ilçelerinden Boyabat'ın adının GTS'de yer alan tanımlarıyla "boy" ortak bir atadan türediklerine inanılan toplumsal ve ekonomik ilişkilerinde anaerkil, ataerkil anlayışı uygulayan geleneksel topluluk, kabile, klan ve Farsça "âbâd" bayındır anlamlarındaki iki addan oluşan bir öbek olduğu düşünülmektedir. Durağan ilçesinin merkezinde Sultan Keyhüsrev'in emriyle yapılmış on üç odalı bir han vardır (Yıldırım, 2012). İlçenin adının, tüccarların konaklama merkezi olan "Durak Han" adındaki bu konaklama merkezinden geldiği düşünülmektedir. Ayancık ilçesinin adının Rumca, *18 Ocak'ta başlayan fırtına* (GTS) anlamındaki *Ayandon*'dan geldiği aktarılır⁴. Türkeli ilçesinin, adını bölgenin Türk hakimiyetine geçmesiyle aldığı açıktır. İçinden geçen akarsu dolayısıyla eski adı Karasu olan Erfelek ilçesinin, sonradan çevresindeki Erfelek ormanlarının adını aldığı aktarılır⁵. Dikmen ilçesinin adıyla ilgili bir bilgiye rastlanamamakla birlikte dik, dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan ilçenin bu özelliğinden dolayı *dik* sözcüğü üzerine gelen bir addan ad yapım eki *-mAn* ile türetilmiş olduğunu düşünülebilir. Saraydüzü ilçesinde tarihte bilinen anlamda bir saray ya da devlet dairesinin olmadığı bölgenin yerlilerinden soruşturulmuştur. *Saray* adının, bir tür eğretileme olarak ilçeye verildiği düşünülmektedir. "Düz" sözcüğü ise Dikmen örneğinde olduğu gibi yerin coğrafi özelliği ile ilişkilendirilebilir. Bu çalışmada, Sinop ilinin merkez ve ilçe köylerinin adlandırılmasında kullanılan ölçütlere ve ilgili örneklere yer verilecektir.

1. Yer in yapı, konum, iklim, coğrafya gibi unsurlarına ait çeşitli özelliklere işaret eden adlar

Yerin yapısı, konumu, iklim ve coğrafyası ile ilgili niteliklerini belirten çok sayıda yer adı örneği vardır. Sinop merkez ve ilçe köyleri adlandırmalarında da bu özelliklere atıfta bulunan sözcüklere sıklıkla rastlanmaktadır. Adlandırmada yaygın olarak kullanılan *bük* sözcüğü, *Derleme Sözlük* (=DS)'te yöre ağzından, *ova ve dere kıyılarındaki çalı ve diken topluluğu* olarak derlenmiştir. *Bel* sözcüğü ise yörenin yer adlarında *iki tepe arasındaki geçit veren alçak yer* anlamıyla kullanılmıştır. *Belen* sözcüğü *Güncel Türkçe Sözlük*'te (=GTS) *bel* ile ilişkilendirilir ve *tepe, bayır, dağ üzerindeki yüksek geçit, dik dağ yolu* olarak geçer. Köy adlandırmasında tercih edilen bir başka sözcük *örendir*. DS'de *örend* Sinop, Kastamonu, Çorum yöresinde *şehir ya da ev yıkıntısı, kalıntı* anlamıyla yer alır. Bununla birlikte yine DS'de Kastamonu'dan derlenen *şehir* anlamını da taşıyor olabileceği düşünülmektedir. Aşağıda verilen örneklerde geçen *çat* sözcüğünün DS'de Sinop- Ayancık'tan derlenen anlamıyla *iki dere veya iki yolun birleştiği yer* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Köy adlarındaki *düz* sözcüğünün DS'de geçen *ova, kır, düzlük yer* anlamlarını taşıdığı ve bölgelerin coğrafi

⁴ <http://www.ayancik.gov.tr/ilcemiz-tarihi>

⁵ <http://www.erfelek.gov.tr/tarih>

özelliklerine atıfta bulunduğu açıktır. *Baş* sözcüğünün *tepe, zirve, uç, sınır* anlamlarını taşıdığı görülmektedir. *Yazı*, bölge halkı ağzında *düzlük, ova* olarak; *kese* ise *kısa, kestirme yol* (DS) anlamlarında kullanılmaktadır. Kuzalan, Kuzveren köylerinin adından; Kuzveren'in yüksek bir köy, Kuzalan'ın gölgede kalan bir köy olduğu anlaşılabilir. *Alan* adı ile ilgili Eren (2018: 98) "*orman içindeki ağaçsız yer*" anlamını verir. Tatlıca köyü, adını bölgede bulunan takım şelalelerden almaktadır. Benzer şekilde İnaltı köyünün adı bölgede bulunan damlataş mağarasından gelmektedir. *Arım*, Samsun ve Ordu ağzlarından *iki ağaç sırası, iki orman arasındaki açıklık* (DS) anlamıyla derlenmiştir. *Yalman* sözcüğünün GTS'de *eğik, sarp, dik* anlamları verilir. Köseyakası köyünün adında geçen *köse* sözcüğü için DS'de çeşitli anlamlar verilmiş olmakla birlikte söz konusu köyün adı, bitki örtüsü bakımından fakirliğiyle ilişkili olarak eğretileme yoluyla verilmiş olmalıdır. *Yaka* sözcüğü Sinop ili ve yöresinde *sırt, bayır* (DS) anlamında kullanılmaktadır. Kovaçayır köyünün, köyün çukur/ alçak bir alanda olması sebebiyle yine eğretileme yoluyla adlandırıldığı düşünülmektedir. *Avlağı* sözcüğü Sinop ve yöresinde *bahçelerin etrafına ağaç ve ince dallardan yapılan çit, engel* (DS) anlamıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Sinop köy adlarında sıkça kullanılan bir başka sözcük *çatak* olup GTS'de bununla ilgili, *iki dağ yamacının kesişmesi ile oluşmuş dere yatağı* anlamı verilir. İki örnekte *alınca* olarak görülen sözcüğün (<*alın*) "karşı, ön" anlamında tercih edildiği düşünülmektedir. *Çarşak* sözcüğü için DS'de *bayırlardan akarak yığın haline gelen çakıl, kayalık yamaç yer* gibi anlamlar verilir. Gencek köyü adının *gen+cek* şeklinde gelişen bir yapı olup anlamsal açıdan DS'de verilen *gen*, bir *müddet sürülmeyerek boş kalmış ve otla kaplanmış tarla* sözcüğü ile ilişkilendirilmektedir. Çaltı köyünün adı ise DS'de *diken, çalı* olarak anlamlandırılmıştır. Çaltucak köyü adı da aynı adla ilişkili olmalıdır. Aşağıda verilen yer adlarında geçen *asar* sözcüğünün etimolojisiyle ilgili Eren (2018), Arapça *hisar* sözcüğünü işaret eder (-*cık* küçültme eki). Bunlar dışında coğrafi yapıyı, toprak yapısını, bitki örtüsünü, yüksekliği, köyün bulunduğu alanı, yönü, bölgenin akarsularını ve çeşitli niteliklerini gösteren adlar görülmektedir:

Ayancık: *Akören* (bk. 2), *Armutluyazı* (bk. 4), *Aygördü*, *Babaköy*, *Bahçeli*, *Belpınar* (bk. 7), *Büyükdüz* (bk. 3), *Çamyayla* (bk. 4), *Çaybaşı*, *Dolay*, *Göldağı* (bk. 7), *İnaltı*, *Kızılca kaya*, *Köseyakası* (bk. 4), *Kütükköy*, *Ortalık*, *Ömerdüz* (bk. 10), *Pazarcık*, *Tepecik*

Boyabat: *Bağlıca*, *Bengübelen*, *Boyalı*, *Bölüklü*, *Çaltı*, *Çarşak*, *Çatpınar* (bk. 7.), *Çattepe*, *Çaybaşı* (bk. 7), *Çorak*, *Dağtabaklı*, *Dereçatı* (bk. 7), *Doğuca*, *Eğlence*, *Ekinören* (bk. 4), *Esentepe*, *Gökçukur*

(bk. 2), *Ilıcaköy*, *Kovaçayır*, *Karacaören* (bk. 2), *Kayaboğazı*, *Keseköy*, *Killik*, *Ören*, *Kuzveren*, *Marufalınca*, *Sarıyar* (bk. 2), *Yaylacık*, *Yazıköy*, *Yenikayalı*

Dikmen: *Akçakese* (bk. 2), *Bucak*, *Büyükdağ* (bk. 3), *Çukurcaalan*, *Dağköy*, *Dumanlı*, *Göllü* (bk. 7), *Kuzalan*, *Küplüce*

Durağan: *Akbel* (bk. 2), *Aşağıalınca* (bk. 3), *Beybükü* (bk. 10), *Boyabükü*, *Çaltucak*, *Çandağı*, *Çayağzı*, *Gökçebelen* (bk. 2), *Dağdelen*, *Karagüney*, *Kuz*, *Gökdoğan*, *Güngören*, *Ortaköy*, *Yassialan*, *Kuz*

Erfelek: *Dağyeri*, *Gökçebel* (bk. 2), *Meydan*, *Soğucalı*, *Tatlıca*

Gerze: *Akgüney*, *Belören*, *Boyalı*, *Boyalıca*, *Çağlayan*, *Güzelyurt*, *Karlı*, *Kuzsöcü* (bk. 2), *Tatlıcak*, *Tepealtı*, *Yakadibi*, *Yamacık*

Merkez: *Çakıldak*, *Çiftlikköy*, *Yalıköy*

Saraydüzü: *Akbelen* (bk. 2), *Arım*, *Asarcık kayalı*, *Asarcık hacıköy*, *Asarcık kazaklı*, *Avluca*, *Bahçeköy*, *Tepeköy*, *Yalman saray*, *Cumakayalı* (bk. 8)

Türkeli: *Akçabük* (bk. 2), *Ayaz*, *Çatakgeriş* (bk. 7), *Çatak güney*, *Çatakörencik*, *Direkli*, *Düzköy*, *Gencek*, *Gökçealan*, *Gündoğdu*, *Işıklı*, *Kayabaşı*, *Kuzköy*, *Oymayaka*, *Taşgüney*

2. Bölgenin arazi ya da bitki örtüsünün renk özelliklerini belirten adlar

Renkler ve renk adları çeşitli dallarda çalışmalara konu olmuştur. Guy Deutscher, *Dilin Aynasından* adlı kitabında daha sonraki dönemlerin Yunancasında sadece *yeşil* anlamında kullanılacak olan *chlôros* sözcüğünün, Homeros'ta kullanışıyla ilgili şu ilgi çekici ifadelere yer verir:

Chlôros en çok korkudan beti benzi atmış savaşçıların yüzünü tasvir ederken ortaya çıkar. Bu sadece bir metafor olabilir elbette, ama chlôros bir de taze dallar ve Tepegöz'ün zeytin ağacından sopası için kullanılır... Yine de biraz hoşgörü gösterip Homeros'un tasvirini kabul edebiliriz. Ama Homeros balı nitelerken yine bu kelimeyi kullanınca hoşgörü sınırlarımız iyice zorlanmaya başlar. Yeşil bal gören varsa beri gelsin! (2013: 41).

Aksan (1972), *renk Türk'ün dünyasında önemli bir ögedir*, demektedir. Yapılan çalışmalardan *gök* renginin Türkçenin tarihi dönem metinlerinde de prototip bir renk adı olarak geçtiği; mavi, yeşil, gri ve mor gibi renkleri de içine alacak şekilde çeşitli anlamlarda kullanıldığını öğrenilmektedir (Bayraktar 2014: 191). Aşağıdaki örneklerden *Göve* adı, yöreden derlenen *göver-* sözcüğüyle ilişkilendirilebilir. *Göver-* (> *göğer-*), DS'de *bitki büyüyerek yeşermek, yeşillenmek*, olarak tanımlanır. Sinop'un yeşil bitki örtüsü bakımından zenginliği göz önüne alındığında bu adı yeşil renkle ilişkilendirmek uygun düşmektedir. Aşağıdaki adlandırma örneklerinde renkler niteleyici pozisyonda kullanılmıştır. Daha sık, bitki örtüsünün ve zemini oluşturan bileşenin (taş, kaya vb.) rengi; daha seyrek hayvan, akarsu rengi ve yön adlarının niteleyicisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bundan başka, *ak*, *akça*, *kara*, *gökçe*, *sarı*, *kızıl*, *ala*, *yeşil* gibi renk adları örneklerde görülmektedir. Eren (2018), toponomistlerin yer adı bilimi için "*toprağın dili*" demelerinin ispatı olarak yer adlandırmasında tercih edilen renk adlarına değinir. Adlandırmalarda *siyah*, *beyaz* gibi dile sonradan giren renk adlarının değil; Türkçe ilk metinlerde geçen renk adların saklandığına dikkat çekmektedir.

Ayancık: *Akçakese*, *Akören*, *Karapınar* (bk. 7), *Kızılcaakaya* (bk. 1), *Yeşilyurt*

Boyabat: *Akçakese*, *Gökçukur*, *Göve*, *Karacaören*, *Sarıağaççayı* (bk. 4,7), *Sarıyar*, *Yeşilçam* (bk. 4), *Yeşilyörük* (bk. 10), *Yeşilyurt*

Dikmen: *Akçakese*, *Karaağaç* (bk. 4), *Karakoyunlu* (bk. 10)

Durağan: *Akbel*, *Akcaalan*, *Akpınar* (bk. 7), *Gökçebelen*, *Karataş*, *Karagüney* (bk. 1)

Erfelek: *Akçaçam* (bk. 4), *Akçasögüt* (bk. 4), *Gökçebel*, *Kızılcaelma* (bk. 4), *Kızılcaot* (bk. 4), *Sarıboğa* (bk. 5)

Gerze: *Akgüney* (bk. 1), *Akkıraç*, *Altınyayla*, *Kızılcalı*, *Sarıyer*

Merkez: *Alasökü*, *Akbaş*, *Karapınar* (bk. 7), *Sarıkum* (bk. 1)

Türkeli: *Akçabük*, *Alagöz*, *Yeşiloba*

3. Bölgenin bir başka yere göre durumunu, konumunu, boy/en gibi niceliklerini belirten adlar

Başkan (1970)'a göre *yukarı*, *aşağı*, *büyük*, *küçük*, *eski*, *yeni* gibi zıtlıklar birçok köyün kopup ayrılma yoluyla oluştuğunu göstermektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Sinop ilinin ilçe köylerinde de önceki yerleşim yerine göre daha yeni bir tarihte köy olan ya da daha sonraki bir tarihte o köyden ayrılan köylerin adlandırmasında *yeni* ifadesinin tercih edildiği düşünülmektedir. *Büyük*, *uzun* gibi ifadelerin nicelik belirtecek şekilde kullanıldığı görülürken *aşağı*, *yukarı* gibi ifadeler doğrudan köylerin konumuyla ilgilidir:

Ayancık: *Aşağıköy*, *Büyükdüz*, *Büyükpınar*, *Yenice*, *Yenigöller*

Boyabat: *Aşağıseyircek, Büyükkaraağaç, Yenikayalı (bk. 1), Yeniköy, Yenimehmetli, Yukarıseyircek*

Dikmen: *Büyükdağ, Yukarıçekmez*

Durağan: *Aşağıalınca, Aşağıkaracaören, Uzunöz, Yeniköy, Yukarıkaracaören*

Erfelek: *Yeniköy*

Saraydüzü: *Aşağıakpınar (bk. 7), Aşağıdarıçay (bk. 7), Uluköy, Yenice*

4. Bölgenin bitki örtüsünü, ürettiği/ çıkardığı ürünleri belirten adlar

İnsan ve yaşadığı coğrafyanın etkileşimi disiplinlerarası bir inceleme konusudur. Bir yerin bitki örtüsünden; bölgenin yer şekillerine, hayvan türlerine, orada yaşayan insanların geçim kaynaklarına, beslenmesine hatta psikolojisine dair bilgiler edinmek mümkündür. Bu çalışmanın kapsamını oluşturan Sinop ili ve ilçeleri, yeşil bitki örtüsü bakımından oldukça zengindir. Bölgedeki köy adlandırmalarında da adlandırma unsuru olarak bitki adlarına sıkça başvurulduğu görülür. Eren (2018), bu yörede yer adlandırmasında kullanılan *sökü* için, *ormandan ya da meradan sökülerek açılan tarla* anlamını vermektedir; benzer şekilde Kastamonu, Bolu, Kütahya illerinde yer adlandırmada kullanılan *göynük* sözcüğü için *orman sökülerek veya yakılarak yapılan tarla* tanımına işaret etmektedir. Bu sözcükler Sinop köyleri yer adlarında da tanıklanmıştır. Örneklerde görülen Kaldırayak köyünün adının yakıştırma yollu bir ad olduğunu düşünülmektedir. Esasen köy, adını *kaldirik* denen ottan almaktadır. Sinecan adının ise *güllillerden bir bitki* olan *sincan* ile ilişkilendirilebileceği gibi Farsça *sine* ve *cân* sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuş da olabilir. Yaykın ve Yaykıl köylerinin adı, DS'deki *kızılağaç* anlamıyla ilişkilendirilebilir. Eren (2018), bu sözcüğün Sinop'tan başka Çanakkale, Manisa, Giresun illeri yer adlarında da rastlandığını aktarır. Kızılıcak olarak bilinen meyve, yörede *kiren* olarak bilinir. Bu sebepten, Kirencik köyüne bu başlık altında yer verilmiştir. Aşağıda verilen bir köy adında geçen *sırma* sözcüğü, Ordu ili ve yöresi ağızlarında *arazi sınırına sıkça dikilen ağaç* (DS) olarak kullanılır. Yandak sözcüğü ise Ankara- Gündül ağzından derlenmiş bir sözcük olup sözlükte *dikenli, tez üreyen bir çeşit yabani bitki* (DS) olarak tanımlanır. Sorgun sözcüğü, GTS'de *sepetçi söğüdü* olarak verilmektedir. Kozcağız (yörede kullanılan adıyla Goçcuvez), Kozkule gibi köy adlarında geçen koz Farsça *gavz*, *goz ceviz* anlamındadır. Aşağıda bir köy adında geçen *çırnık* sözcüğüyle ilgili DS'de *küçük dere, serçeye benzer bir kuş, bir çeşit tahterevalli* gibi çeşitli anlamlar verilmekle birlikte bu çalışmada Giresun yöresinden derlenen *ince ağaçlı sık orman* (DS) anlamı esas alınarak örneğin burada verilmesi uygun görülmüştür.

Anadolu'nun çeşitli köylerinde yer adlandırmasında karşımıza çıkan *sazak* adıyla ilgili olarak Eren (2018), <saz "çamur" anlamını verir. Bu sözcükten türeyen ve bir bataklık balığı olan *sazan* balığının adının da aynı kökten geldiğini aktarmaktadır. Diğer örnekler şöyledir:

Ayancık: *Ağaçlı, Armutluyazı, Bakırlı, Bakırlızaviye (bk. 6), Çamyayla, Dede ağaç, Fındıklı, Gürsökü, Kaldırayak, Karakestane, Kestanelik, Kozcuğaz, Kozsökü, Köseyakası, Maden, Mestan, Sırma, Söküçayırı, Sulusökü, Topağaç, Uzunçam*

Boyabat: *Ardıç, Büyükkaraağaç (bk. 3), Dariözü, Düzkaraağaç, Ekinören, Gökçe ağaçsakızı, Kavak, Kavacık, Kozkule, Sariağaççayı, Yeşilçam*

Dikmen: *Karaağaç, Yaykın*

Durağan: *Ayvacic, Başağaç, Beyardıç, Cevizlibağ, Çamlıca, Çampaşasakızı, Çorakyüzü, İncir, Kavaklı, Kızılcapelit, Kirencik, Yalnızkavak, Yandak*

Erfelek: *Akçaçam, Akçasöğüt, Avlağısökü, Çayırköy, İncirpınarı, İnesökü, Kaldırayak, Kazmasökü, Kızılcaelma, Kızılcaot, Kirazlık, Ormantepe, Sorgun, Yeniçam*

Gerze: *Başsökü, Çırnık, Gürsökü, Kirencükuru, Sarımsak, Sazak, Yaykıl*

Merkez: *Alasökü (bk. 2), Fidanlık, Kirençukuru, Korucuk, Kozcuğaz, Sazkışla, Sazlı, Sinecan, Uzungürgen*

Saraydüzü: *Arım (bk. 1), Başekin, Göynükören, Korucuk*

Türkeli: *Sarmaşık, Yapraklı*

5. Bölgenin hayvanlarını belirten adlar

Yerlere hayvan adı vermek, Aksan (2015) 'a göre diğer ögelerden daha az rastlanan bir durumdur. Yerlere verilen hayvan adları da tıpkı bitki adları gibi çeşitli araştırma alanlarının inceleme konusunu oluşturur. Hayvan adlarından hareketle, bölgenin beslenme ve geçim kaynakları, coğrafi yapısı vb. unsurlara ilişkin bilgilere erişilebilir. Morfolojik açıdan *Benişli, Daylı, Tırnalı, Yabanlı, Çakallı* örneklerinde görüleceği üzere genellikle sahiplik bildiren ekler kurulmuş sözcükler adlandırmada tercih edilmiştir. Bu açıdan, söz konusu köylerde adlandırmaya konu olan hayvanın bulunduğu düşünülebilir.

Bununla birlikte *Yabanlı, Çakallı, Benişli (dişi domuz)* örneklerinden bu köylerin dağ köyü oldukları ve bu sebeple yaban hayvanların köye indiği anlaşılabilir. *Erkeç* sözcüğü GTS'de *iğdiş edilmiş, üç yaşından büyük erkek keçi* olarak tanımlanır. Diğer örnekler şöyledir:

Ayancık: *Kurtköy*

Boyabat: *Benişli, Daylı, Erkeç, Kurtlu, Oğlakçılar (bk. 11), Tırnalı, Yabanlı*

Durağan: *Kuzuluk*

Erfelek: *Sarıboğa*

Gerze: *Çakallı*

6. Bölgenin yapılarını belirten adlar

Köylerde bulunan yapılar, bölge halkı için cazibe merkezleridir. Kahvehane, cami, mescit, çeşme vb. yerler, yerli halkın çeşitli amaçlar için toplandığı ortak kullanım alanları olarak önem arz etmektedir ve bu sebeple yerlerin adlandırılmasına da konu olmuştur:

Ayancık: *Bakırlızaviye, Zaviye*

Boyabat: *Çukurhan, Kozkule (bk. 4), Köprücek, Kurusaray, Taşhanlı, Yenicamili*

Dikmen: *Sarayköy*

Gerze: *Sarıncıköy*

Erfelek: *Mescitdüzü (bk. 12)*

Saraydüzü: *Asarcıkcamili*

7. Bölgenin akarsularını belirten adlar

İnsan ve hayvanların su ihtiyacının karşılanması yanında, toprağı beslemesi ve dolayısıyla halkın geçimini doğrudan etkilemesi yönüyle su kaynakları son derece önemlidir. Bu sebepten bölge akarsuları adlandırmada sıkça işaret edilen unsurlardan olmuştur. Daha önce geçen bir örnekte de yer alan *geriş* sözcüğü, *kısa nehir vadilerini* adlandırmada kullanılan bir sözcüktür (Yediyıldız, 1985). Örneklerde görülen Kabalı köyüne adını veren *Kabalı*'nın bir akarsu olduğunu bilindiğinden (Ünal, 2014), ilgili köy bu başlık altına alınmıştır. Akarsulara işaret eden diğer adlar şöyledir:

Ayancık: *Babaçay, Belpınar, Büyükpınar, Dereköy, Gürpınar, Göldağı, Gölköy, Karapınar, Sulusökü (bk. 4)*

Boyabat: *Çatpınar, Çaybaşı, Dereçatı, Gazidere (bk. 10), Gazideretabaklı, Günpınar, Kuyucakpınar, Pirefendideresi (bk. 10), Sariağaççayı, Uzunçay*

Dikmen: *Göllü, Üçpınar*

Durağan: *Akpınar, Dereli, Gürpınar, Gölalan, Gölgerişi, Olukbaşı, Ulupınar*

Erfelek: *Dereköy, Gümüşsuyu, Hasandere*

Gerze: *Acısu, Hızarcayı (bk. 9)*

Merkez: *Göllü, Göller, Karapınar, Kabalı*

Saraydüzü: *Aşağıakpınar, Aşağıdarıçay, Çalpınar, Hacıçay, Karaçaygöleti*

8. Gün adları taşıyan adlar

Sinop'ta köylere ad verilirken az da olsa gün adlarının tercih edildiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak söz konusu günlerde bu köylerde halk pazarı olması; Cumakayalı, Cumaköy gibi köylerde Cuma namazı kılmak üzere çevre köylerden kişilerin geldiği bir cami olması gibi ihtimaller üzerinde durulabilir. *Avdan* yörede yaygın kullanılan bir sözcük olmamakla birlikte halk ağzından derlenen *pazar günü* (DS) anlamından dolayı buraya alınmıştır:

Erfelek: *Salı*

Merkez: *Avdan*

Saraydüzü: *Cumakayalı, Cumatabaklı, Cumaköy*

9. Araç gereç adları taşıyan adlar

Köyleri adlandırmada başvurulan bir başka yol da araç gereç adları kullanmaktır. *Dibek* Sinop yöresinde *keşkek dövmek için oyulmuş taş* (Acar, 2016) anlamıyla kullanılır. Keşkek, buğdaydan yapılan bir çeşit yöresel yemektir. *Bürüm, bir çeşit giyim eşyası* (DS) olup yörede *pamuktan dokunan bez* (Acar, 2016) anlamında da kullanılır. *Kurca* sözcüğü DS'de *kurna, musluk* olarak adlandırılır.

Hızar (Farsça *harās*) sözcüğü GTS'de *tahta ve kereste biçmeye yarayan, elektrik ve su gücüyle çalışan büyük bıçkı* olarak tanımlanmakla birlikte, yörede *döşeme tahtası* (DS) anlamıyla kullanılır:

Merkez: *Dibekli*

Boyabat: *Bürüm*

Erfelek: *Kurcalı*

Gerze: *Hızarçayı*

10. Bölgenin tarihiyle ilgili bir kişiliği, beyliği, boyu, aşireti; bölgede sözü geçen bir ailenin adını, unvanını taşıyan adlar

İlçe köylerinin adlandırılmasında sık görülen bir eğilim de kişi adlarını kullanmaktır. Bu kişiler; o yerde yaşamış bir meşhur, bir kahraman ya da güç sahibi bir tarihi kişilik olabilir. Örneklerde görülen köylerden *Mahmudtırı* köyü adındaki *tır* sözcüğü, Farsça *tır ok* sözcüğüdür. Kaynaklarda *ok* sözcüğünün Eski Türklerde idari ve askeri teşkilatta bazı zümreleri ifade ettiği aktarılır. Bu köyün adının da Mahmud adında birinin boy ve oymağından geldiği düşünülmektedir (Ünal, 2014).

Eymir, Dodurga, Karayakuplu, Karakoyunlu, Yemişen, Köseli, Oraklı, Deliler, Demirci, Yortan, Akdoğan, Dudaş, Sorkun (~ Sorgun bk. 4), *Yumaklı, Erikli* köylerinin oymak ve aşiret adı oldukları kaydedildiklerinden (Ünal, 2014), adı geçen köyler bu başlığa alınmıştır. Bölgenin köy adlarında karşımıza çıkan bir başka örnek *Kızık* sözcüğü olup sözcük GTS'de *Oğuz Türklerinin yirmi dört boyundan biri* (> kınık) olarak tanımlanır.

Alpuğan köyünün adı ile ilgili *alp+uğ+an?* şeklinde bir yapı tasarlanabilir. *uğ-* DS'de *ov-* şeklinde anlamlandırıldığından ilgili bölgenin savaştan, savaşa giden asker yetiştiren ve/veya bu askerleri seven bir topluluğa ait olduğu düşünülebilir. *Bayat* adı, *Oğuz Türklerinin yirmi dört boyundan biri* ile ilişkilendirilebilir (GTS). *Salar* ve *Salarkolu* köyleri adındaki *salar* sözcüğünün bölgedeki bir aşiret/boy olan *Salurbeyi* ile ilişkili olabileceğini düşündüğümüzden, söz konusu adları da bu başlığa almak uygun görülmüştür. Bu sözcük, Eren'in (2018) *Oğuz boylarıyla ilgili yer adlandırma örnekleri* verirken andığı *Oğuz boyu*, "Solur" ile ilgili olabilir. Bölgenin eski yer adlarına bakıldığında birkaç örnekte *fakı* sözcüğüne rastlanır. *Mahmud Fakih*,

Ahmedfakih, Fakımahmud gibi örneklerde gördüğümüz sözcük, aşağıda verilen Balıfakı köyü adında da geçer. Soruşturulduğunda köy halkı köyün adıyla ilgili, zamanında *Balcı Fakih* adında birinin burada yaşadığı, köyün adının da bu kişiden geldiği bilgisini aktarmışlardır. Diğer örnekler şöyledir:

Ayancık: *Abdülkadir köy, Davutlu, Hüseyinbey, Ömerdüz, Doğanlı, Erdemli, Çaylıoğlu, Hacıoğlu, Mustafakemalpaşa, Otmanlı, Teyfikiye, Türkmen, Ünlüce, Yarenler, Yemişen*

Boyabat: *Alibeyli, Akyörük, Arıoğlu, Aşıklı, Aydoğan, Bayamca, Bektaş, Binerli, Cemalettinköy, Çurkuşlar, Dodurga, Emiroğlu, Esengazili, Gazidere, Hacıahmetli, Hamzalı, Karamusalı, Kılıçlı, Mahmutlu, Muratlı, Osmanköy, Ömerköy, İsa oğlu, Kadınli, Kartaloğlu, Okçumehmetli (bk. 11), Paşalıoğlu, Pireefendideresi, Salar, Yeşilyörük*

Dikmen: *Büyükkızık, Küçükkızık, Dudaş, Çevikli, Karakoyunlu (bk. 5) Kerim, Şeyhhüseyin (bk. 12), Yaylabeyi, Yumaklı*

Durağan: *Alpaşalı, Alpuğan, Bayat, Beybüğü, Emirtolu, Hacımahmutlu, Hacıoğlan, Köseli, Salarkolu, Yemişen*

Erfelek: *Abdurrahmanpaşa, Aydınlar, Başaran, Emirhalil, Güven, Hamidiye, Hasandere (bk. 7), Himmetoğlu, Horzum, Hürremşah, Karacaköy, Karaoğlu, Selbeyi, Şerefiye, Tombul, Veysel*

Gerze: *Abdaloğlu, Hacıselli, Hıdırlı, Kabanlar, Kahramaneli, Mahmutturı, Pirahmet (bk. 12), Türkmen, Türkmenlioğlu, Tokuşlar, Yuvalı*

Merkez: *Abalı, Ahmetyeri, Aloğlu, Bektaşağa, Dizdaroğlu, Eymir, Hacıoğlu, Oğuzeli, Kılıçlı, Mertoğlu, Melikşah, Şamlıoğlu, Tangaloğlu, Tıngıroğlu, Osmaniye*

Sarayüzü: *Çampaşalı, Fakılı, Hanoğlu, Zaimköy*

Türkeli: *Düzler, Gaziler, Taçahmet, Karabey, Turhan, Satıköy, Yusuf lu*

11. Meslek adları taşıyan adlar

Bölgede yaşayan kişilerin mesleklerine atıf yapan adlar da yer adlandırmalarında kullanılmıştır. *Çulha*, GTS'de (> Farsça cülâh) *el tezgâhında bez dokuyan kimse* olarak tanımlanmaktadır. *Çeşnigir* sözcüğü, Farsça *gîr tutan* ve yine aynı dilden *çâşnî tadım* sözcüklerinden oluşan birleşik bir sözcüktür (GTS). (Balıfakı köyü için bk. 10). Adı geçen bazı örneklerin meslek adı olma ihtimali yanında bir aşiret adı olabilecekleri de düşünülmektedir. Diğer örnekler şöyledir:

Ayancık: *Hatip, Tarakçı*

Boyabat: *Çeşnigir, Çulhalı, Maruf, Oğlakçılar, Okçumehmetli*

Dikmen: *Çanakçı, Kadıköy*

Durağan: *Çerçiler, Sarıkadı, Yağbasan*

Erfelek: *Balıfakı, Değirmencili*

Merkez: *Çobanlar, Demirciköy, Bostancılı, Lala, Orduköy*

Sarayüzü: *Yaylacılı*

Türkeli: *Kuşçular, Yazıcı*

12. İnanca ait unsurlar taşıyan adlar

Her çağda insanları etrafında toplayan kişi ve unsurlar denilince dinler, manevi liderler, mistik, totemik inançlar öne çıkar. Yer adlandırmalarında da bunu doğrulayacak şekilde bireylerin inançlarına dair izler taşıyan kullanımlar, kişi ve merkez adları görülmektedir:

Ayancık: *Hacılı, Sofu*

Boyabat: *İmamlı, Şeyhler, Şeyhli, Tekke*

Dikmen: *Şeyhhüseyin*

Durağan: *Sofular, Erenköy, Erduası*

Erfelek: *Hacılar, Mescitüzü, Tekke*

Gerze: *Pirahmet (bk. 10), Şeyhli*

Türkeli: *Hacıköy*

12. Herhangi bir yere dahil edilemeyen/ çözümlenemeyen adlar

Sınıflandırmada adıyla ilgili bir yargıya varılamayan *Avdullu, Bahşaşlı, Bolalı, Çorman, Çöve, Edil, Engilekin, Doğrul, Görümcek, Köklen, Kaplangı, Olucak, Taşmanlı, Taypaklı, Yanalak* gibi bazı köyler olmuştur. Çorman sözcüğü DS’de verilen çor *tuz*, adı üstüne –*mAn* eki getirilerek oluşturulmuş olabilir. Kaplangı köyünün adı için *kaplan-* eylem gövdesi üzerine, eylemden ad yapan –*GI* eki getirilmiş olabilir. *Edil, Doğrul, Köklen* gibi adlar emir çekiminde eylemler olabileceken *Görümcek* köyünün adı *görüm kocanın kız kardeşi* (DS) adıyla ilişkilendirilebilir. *Olucak* köyünün adı, *ol* ve *ucak* (> o ucak ?) olmak üzere iki adın birleşmesi olarak tasarlanabileceken *ol-* eylemine ek getirilmesiyle oluşturulmuş olması da muhtemeldir. *Ucak* DS’de *çökmüş, çökmek üzere olan ev, doğal nedenlerle kaymak üzere olan toprak* anlamlarıyla kaydedilmiştir. Bunun yanında *ucak*’ın *ocak* sözcüğünün ağıza has söyleyişi ile ilgili olması da mümkündür. *Bolalı* adındaki –*lı*’ yı bir yapım eki gibi düşünüp *bola** köküne bakıldığında DS’de *hala, inşallah, böle, balayı* gibi anlamlarla karşılaşmışsa da ilgili köy herhangi bir sınıfa dahil edilememiştir. *Avdullu, Taşmanlı, Taypaklı, Bahşaşlı* adlarının da aynı yapım ekiyle türetilmiş birer sözcük, *Engilekin* adının ilgi eki almış bir özel ad olarak tasarlanması mümkündür. *Yanalak* sözcüğü halk ağzından *bir yanı çökük kavun, karpuz; meyve kurutmaya ayrılmış yer* (DS) gibi anlamlarla derlenmişse de ilgili köy de bir sınıfa dahil edilememiştir.

SONUÇ

Köyler, iç ve dış etkiye maruz kalma bakımından kentlerden daha kapalı ve korumacı bir görünüm arz etmektedir. Bu yönüyle buralarda eskicil malzemenin değişime uğraması daha yavaştır. Köy adları geçmişe ait unsurları koruduklarından dil, tarih, folklor gibi çeşitli alanlara incelemeye değer malzemeler sunmaktadır. Sinop’un ilçe köylerine bakıldığında bölgenin coğrafya özelliklerinin, bitki örtüsünün cins, nitelik ve niceliğinin, renklerin, akarsuların, bölgeyi ilgilendiren bir kişi ya da aşiretin adlandırmaya sıkça konu olduğu görülmektedir. Bunlar yanında daha seyrek olarak hayvan, gün, yapı, araç- gereç, nesne adları, bireyin iç dünyasına yönelik adlar da adlandırmada tercih edilen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Köy adlarının daha çok ad öbekleri ve türetilmiş sözcükler olarak oluştuğu görülmekle birlikte, kök halinde birçok ad da adlandırmada kullanılmıştır. Köylerin ilgili adları seçişiyle ilgili elimizde doğrulayıcı bir yazılı kaynak olmadığından yapılan sınıflandırmaya şüpheyle yaklaşmak gerekir. Birbirinden çok ayrı coğrafyalarda, bambaşka medeniyetlerde dilsel akrabalık olmaksızın yerlere ad vermede ortaklık gösteren unsurlara çeşitli çalışmalarda dikkat çekilmiştir. Buna paralel olarak bu çalışmada verilen örnekler de söz konusu yer adlı evrenselliği doğrular niteliktedir. Sinop merkez ve ilçe köy adlarının 119’u yapı, konum, iklim, coğrafya gibi unsurlarla; 41’i yerin ya da bitki örtüsünün renk özellikleriyle; 23’ü yerin bir başka yere göre durumu, konumu, boy/en gibi nicelikleriyle; 83’ü yerin ve çevresinin bitki örtüsü, ürettiği/ çıkardığı ürünlerle; 11’i yerin ve çevrenin hayvanlarıyla; 12’si bölgede bulunan yapılarla; 42’si çevredeki akarsularla; 5’i çeşitli günlerle; 4’ü araç- gereçlerle; 117’si yerle veya yerin tarihiyle ilgili bir kişi, beylik, boy, aşiret; bölgede sözü geçen bir ailenin adı, sanıyla; 22’si mesleklerle; 16’sı din ve bireyin iç dünyasıyla ilgili olarak adlandırılmıştır. Bunlardan bazıları birleşik ad olarak oluşmuş adlar olduğundan birden çok sınıfa dahil edilebilmişlerdir. Köy adlarından 15’i herhangi bir yere dahil edilemeyen/ çözümlenemeyen adlar olup ayrıca belirtilmişlerdir.

Kaynaklar

- Acar, E. (2016). *Sinop Yöresi Söz Varlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2. Baskı.
- Aksan, D. (1972). Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar. *XV. Uluslararası Adbilimleri Kurultayı (Sofya, 28, VI 1972; 3. VIII. 1972)*.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.
- Aras, M. Ö. (1988). TDV İslam Ansiklopedisi ‘‘ Ad Koyma’’ maddesi (1. cilt). İstanbul, s. 332-333.
- Baranoğlu, Ş. (2005). Türkçede Ad Verme ve Tanımlama. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*: C. V, S. 1, ss. 21-30, İzmir.
- Başkan, Ö. (1970). Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*: 18, 237-251.
- Başoğlu, B. (1978). *Sinop İli Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Bayraktar, N. (2014). Tarihten Bugüne Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanı. *Journal of Language and Linguistic Studies*: 10(1), 179-193.
- Boysal, Y. (1959). Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında. *Türk Arkeoloji Dergisi*: C, 8, 23-29.
- Lewis, C. (1992). *Alices Adventures and Through the Looking Glass*.
- Ergin, M. (nşr.) (1958). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara, s. 83, 118, 120.
- Demir, G. Y. (2005). *G. Lakoff & M. Johnson (Yazarlar) Metaforlar: Hayat, anlam ve dil*. İstanbul: İthaki Yay., s. 11-15.
- Deutcher, G. (2013). *Dilin Aynasından Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?* (Çev. Cemal Yardımcı). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Eren, H. (1966, 2018). *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: TDAY-B.
- Güner, İ. ve Ertürk, M. (2004). Türkiye’de İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar Sayısı 12, Muğla, s. 52.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kerimoğlu, C. (2019). *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergibilim ve Türkoloji Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 5. Baskı.
- Kitab-ı Mukaddes*. (1993) ‘‘Tekvin’’, 2:19. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, s. 2.
- Porzig, W. (2018). *Dil Denen Mucize Dil Biliminin Araştırma Konuları, Yöntemleri ve Ulaştığı Sonuçlar*. (Çev. Vural, Ülkü). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saussure, F. d. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ‘‘Sinop’’, *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul: 1982, C. 9, s. 6760.
- Şahin, İ. (2019). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi, 4. Baskı.
- Ünal, M. A. (2014). *Osmanlı Devrinde Sinop*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavuz, S., Şenel, M. (2013). Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*. Volume 8/8 Summer.
- Yediyıldız, B. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*. (Vol. 598). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yıldırım, F. (2012). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü ‘Sinop’*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- İnternet Kaynakları
- Ayancık Kaymakamlığı*. 03.11.2020 tarihinde <http://www.ayancik.gov.tr/ilcemiz-tarihi> adresinden erişildi.
- Durağan Kaymakamlığı*. 03.11.2020 tarihinde <http://www.duragan.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Erfelek Kaymakamlığı*. 03.11.2020 tarihinde <http://www.erfelek.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Gerze Belediyesi*. 03.11.2020 tarihinde <http://www.gerze.bel.tr/> adresinden erişildi.
- Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*. 03.11.2020 tarihinde <https://sinop.ktb.gov.tr/TR-107043/tarihce.html> adresinden erişildi.
- Güncel Türkçe Sözlük, Derleme Sözlük*. 07.11.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.



TDK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE ŞAKA YOLLU OLARAK ETİKETLENEN SÖZ VARLIĞI ÖGELERİ ÜZERİNE

Rahime GEZER*

Özet

Şaka sözcüğü; güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındakini kırmadan yapılan hareket veya söylenen söz, latife olarak tanımlanmaktadır. TDK Türkçe Sözlük'te şaka kısaltmasıyla şaka yollu olarak etiketlenen sözcük, deyim, atasözü gibi söz varlıkları geçmişten günümüze kadar gelebilmiştir. Bu söz varlığı ögeleri, yoğun anlamlar içermektedir. Hem yapı hem anlam bakımından genel kültürün bir parçası olan şaka yollu etiketlenen söz veya söz grupları kullanım sıklığına göre Türkçe Sözlük'te yer almıştır. Yapısal olarak incelendiğinde Türkçe Sözlük'te birleşik, basit ve türemiş yapıda madde başlarının yanı sıra isim ve sıfat tamlaması, cümle ve edat grubu ile isim fiil şeklinde oluşturulan şaka yollu söz varlığı tespit edilmiştir. Türkçenin Farsça, Arapça, İngilizceden almış olduğu sözcükler dışında az da olsa İtalyancadan da sözcüğü bünyesine aldığı görülmektedir.

Bu çalışmada, 2011 yılında basılmış olan TDK Türkçe Sözlük'te şaka yollu olarak etiketlenen söz varlığı yapı, anlam, köken ve oluş biçimi bakımından gruplandırılacak, Türkçe Sözlük'te varsa örnekleri verilecek ve bunların bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar sözcükler: Şaka, Türkçe Sözlük, Yapı, Anlam, Deyim

Abstract

The word joke is defined as the thing that someone says or acts to cause amusement or laughter without breaking heart. Many words, idioms and proverbs labeled as joke have reached today in Turkish Dictionary. These words have multiple deep meanings. The words or group of words labeled as joke in terms of meaning and structure are in the Turkish Dictionaries with respect to frequency of occurrence. When examined structurally, in Turkish Dictionary, besides compound, simple and derived clauses, noun and adjective phrase, sentence and preposition group and joking vocabulary formed as noun verb were determined. Apart from the words that Turkish has taken from Persian, Arabic and English, it is seen that it has also taken the word from Italian to a small extent.

In this study, these words will be categorized and evaluated in terms of structure, meaning and origin by giving examples from Turkish Dictionary published in 2011.

Keywords: joke, Turkish Dictionary, structure, meaning, idiom.

Giriş

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde (TDK, 2011:1807) söz varlığının, “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu ve vokabüler” şeklinde tanımlandığı görülmektedir.

“Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne tür değişimlerin

* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, rahimegezer@hacettepe.edu.tr

gerçekleştiğini göstermektedir” (Aksan, 2004,11). Dolayısıyla söz varlığı; toplumun dünya görüşünü, duygu ve düşünce yapısını, farklı kültürlerle ait unsurları kendi değerlerine nasıl yansıttığını göstermesi açısından önemlidir.

Temel söz varlığı, deyimlerin ve terimlerin üretilmesinde sıkça kullanılmaktadır. Aksan, “Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca, o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz” demektedir (Aksan 2004,8). Söz varlığının gelişmiş olması, bir milletin kültür ve dil bakımından zenginliğini göstermektedir. Hayatı algılama biçimi ve bunu dile aktarmadaki gücü, bu zenginlikle alâkalıdır.

Deyim, atasözü ve kalıplaşmış söz ögeleri, onu okuyan ve yazarlar için söz varlığının kolaylaştırıcı birimleridir. Aksan, bu birimleri tanımlamak için ‘ilişki sözleri’ terimini kullanır (Aksan, 2004, 34). Türk kültürünü yansıtan bu söz ögeleri; evlenme, ölüm, doğum gibi durumları açıklamak için sıklıkla kullanılmaktadır.

TDK Türkçe Sözlük’teki söz varlığı içerisinde şaka yollu olarak etiketlenen madde başları ve alt maddeler dikkat çekmektedir. Türkçe Sözlük’te şaka yollu kullanım etiketi ile etiketlenen madde başlarının hangi yollarla oluşturulduğu araştırmanın sorusunu oluşturmaktadır.

Daha çok deyim olarak karşımıza çıkan bu ögeler, kimi zaman tek sözcük kimi zaman da söz öbekleri şeklindedir. Türkçenin dışında Fransızca, İngilizce, İtalyanca dillerine ait sözcükler de içeren şaka yollu olarak etiketlenen söz varlığı ögelerinde genellikle benzetme(teşbih), kişileştirme(teşhis), istiare, iğneleme(tariz) gibi söz sanatlarına başvurulduğu görülmektedir.

Bu çalışmada TDK Türkçe Sözlük’ün son basımındaki (2011) şaka yollu olarak etiketlenen madde başı ve içi söz ve sözcük grupları belirlenerek a bunlar anlam, yapı ve oluş biçimi bakımından ele alınarak bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Şaka Yollu Olarak Etiketlenen Madde Başları

“TDK Türkçe Sözlük’te yer alan madde başları, sözlük hazırlayanlar tarafından çeşitli sebeplerle etiketlenirler. Sözlük hazırlayıcıları, merkeze aldıkları kriterlere ve hedef kitlelerine göre sözlükte çeşitli sebeplerle sapmalar meydana getiren madde başlarını etiketlemeyi tercih ederler. Bu bağlamda etiketlerin en önemli işlevi, sözlük kullanıcılarına mevcut dilde yer alan özel kullanımlar ve terimler hakkında yol göstermek, onları uyarmaktır” (Kamacı, 2018, 232). Dolayısıyla şaka yollu olarak etiketlenen söz varlığı da kendine özgü bir kullanım alanına sahiptir.

Sözlükteki etiketleri, sözlük kullanıcılarına ilgili kelimelerin hangi kullanım alanları hakkında bilgi sağlayan ve kullanıcıların sözlükten en iyi şekilde yararlanmalarına yardımcı olan parçacıl yapı birimi (Aslan, 2006) şeklinde tanımlamak mümkündür. Tüm sözlükler, sözcüğün içinde bulunduğu bağlamda sınırlanmış sözcükleri ya da sözcüklerin anlamlarını işaretlemek için bir etiket sistemine sahiptir (Jackson,2016:166).

TDK Türkçe Sözlük'teki söz konusu işlevsel birimlerin alt kategorilerinden biri de şaka yollu olarak etiketlenen söz ögeleridir. Türk Dil Kurumunun sözlüğünde şaka sözcüğü; *güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındakini kırmadan yapılan hareket veya söylenen söz, latife* olarak tanımlanmaktadır. Şaka sözcüğünün kökenine bakıldığında ise Arapça *şakā'* شقاء 'mutsuz olma, bedbahtlık' anlamında olduğu görülür. Buradaki anlamı, Türkçede kullanılan anlamından uzaktır ve tam tersidir denilebilir. Farsça'daki *şūḫ* شوخ (şuh), "güldüren söz ve eylem, şaka" sözcüğü ile bir düzeyde anlam birleşmesi ihtimali üzerinde durulabilir. (Nişanyan Sözlük).

Mehmet Kaplan, Dil ve Kültür adlı eserinde “*Aslında dili yaratan hayat, daha doğrusu sosyal hayattır... Dil deyince, konuşulan ve yazılan bütün kelime ve cümleleri anlamak lâzımdır. Halk günlük hayatında kelimeleri menşelerine göre ayırmaz. Onu ilgilendiren kelimelerin mânâsı, işe yaramasıdır. Bir bakkal dükkanında on dakika oturup halkı dinleyerek hangi kelimeleri kullandığını tespit edebilirsiniz*” demektedir. Bu tespit, şaka yollu olarak etiketlenen söz ögelerini de ilgilendirir. Çünkü TDK Türkçe Sözlük'te belirlediğimiz bu ögeler, daha çok deyim ve atasözü olarak karşımıza çıkmaktadır. Deyimler, atasözleri vb. söz grupları halkın öz malıdır. Binlerce yıllık mâzisi olan halk kültüründe, her biri ayrı mânâ ve hikmet taşıyan binlerce atasözü ve deyim vardır. (Kaplan, 2005:160). Şaka yollu olarak etiketlenen söz varlığı da daha çok atasözü ve deyim olarak Türkçe Sözlük'te yer almıştır.

Deyimler ve atasözleri, Türk dili içinde, toplumun anlatımdaki etkisini ve nükteye olan temayülünü ortaya koyan önemli öğelerdendir. Deyimler, bireylerin duygu ve düşüncelerini ifade etmekteki gücünü ve başarısını, benzetmeli, aktarmalı, nükteli anlatıma olan eğilimlerini gösterir. (Aksan, 2004, 31). Deyim ve atasözleri vasıtasıyla, çok ince benzetmelerle durum ve olaylar, latif bir şekilde anlatılmaktadır. Atasözleri ve deyimlerde, insandan doğaya, hayvanlara kadar pek çok alanla ilgili öğütler, tembihler, özellikler, iğnelemeler ve kötulemeler bulmak mümkündür.

Elçin ise “Deyimler (tabirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir; bu sözler duygu ve düşüncelerimizi, başka bir söyleyişle, dikkati çekecek bir ifade ile, komprime halinde anlatan isim, sıfat, zarf, basit fiil ve birleşik fiil görünüşlü ... gramer şekilleridir” (Elçin, 1981, 706-723) şeklinde tanımlayarak deyimlerin kalıplaşmış olarak cümle içindeki görevlerine dikkat çekmektedir.

Türkçe söz varlığını içeren TDK Türkçe Sözlük'te kullanım alanına göre argo, teklifsiz konuşma vb. kullanımlarının yanı sıra şaka yollu sözcükler de dikkat çeker. Şaka yollu sözcüklerin TDK Türkçe Sözlük'te tespit edilen kırk beş adet şaka yollu olarak etiketlenen söz varlığının farklı başlıklar altında sınıflandırılmış ve bunların yapı, anlam, köken ve oluş biçimi olarak açıklanması amaçlanmıştır.

Yapısı Bakımından İsim Tamlaması Olan Şaka Yollu Söz Ögeleri

çıkamaz ayın son çarşambası: ‘işin hiçbir zaman yapılmayacağını anlatan bir söz.

dağların şenliği(veya gelin anası) ‘kaba, anlayışsız kimse’

gündüz feneri *isim* ‘Zenci, arap’

hazır mezarın ölüsü ‘her hizmeti başkalarından bekleyen tembeller için söylenen bir söz.’

kaşık düşmanı *isim* ‘Kadın, eş’

yağ küpü *sıfat* ‘Yağ tulumu’

yağ tulumu *sıfat* ‘Çok semiz, yağ küpü’

Yapı Bakımından Sıfat Tamlaması Olan Şaka Yollu Söz Ögeleri

Sıfat tamlaması şeklinde yapılmış ve deyimisel anlam içeren yapılardır.

beşkardeş *isim* ‘Şamar’

çarıklı erkânıharp *isim* ‘Kurnaz veya uyanık köylü’

dağların misafir aldığı mevsim ‘yaz mevsimi’

iki ahbap çavuş ‘her yerde hep birlikte görülen, birbirinden ayrılmayan iki arkadaş’

kara cümle *isim* ‘Aritmetikte dört işlem’

tam maaşla tekaüt(veya emekli) ‘iş az, ödeneği çok olan bir işe yerleşenler için söylenen bir söz’

uykucu Mahmut *isim* ‘Uykuyu çok seven, çok uyuyan kimseler için kullanılan bir söz’

Bunlardan başka sözcük türü bakımından sıfat olarak kullanılan söz grupları da vardır:

horoz akıllı *sıfat* ‘Akılsız, horoz kafalı’

horoz kafalı *sıfat* ‘Horoz akıllı’

Cümle Grubu Biçiminde Şaka Yollu Söz Ögeleri

Cümleler karşılıklı konuşma biçimlerinden eksilteli cümle kurgusuna kadar değişen bir yapı sergilemektedir. Bunları atasözü ve deyim olarak iki gruba ayırabiliriz:

- **Atasözü biçiminde**

Kültürün önemli bir unsuru olan din; tarih, dil, sanat ve estetik gibi insanlığın başlangıcından bu yana insanlarla beraber var olan, içeriği insan ve ibadet ilkeleriyle daima kültürler üzerinde büyük etkisi olan bir olgudur (Güven, 2012, 933). Bu yüzden her toplum için önemli bir kültür kaynağı olan deyim ve atasözlerimizin içinde çok sayıda dini terminolojiye ait ifade bulunmaktadır. Bu ifadeler olumlu anlamlar ihtiva ettiği gibi olumsuz çağrışımlarda da bulunabilmektedir. Abdal, sofı, imam, hoca, derviş* veya çeşitli başka din mensupları toplum tarafından uydurulan birtakım yakıştırmalara maruz kalmaktadır:

Abdala malum olur ‘bir şeyin olacağını önceden sezen kimseler için söylenen bir söz’ anlamındaki bu şaka yollu atasözü, dinî terminolojiden ‘abdal’ sözcüğünü olumlu manada karşılar.

Ayaz paşa kol geziyor ‘dışarıda çok soğuk var" anlamında kullanılan bir söz’

Beylik fırın has çıkarır 'devlet görevlisi olmak insana birçok kazanç sağlar" anlamında kullanılan bir söz'

Atasözü ve deyimlerde belli kavramlar, durumlar ya da sıfatlar da zaman zaman kötülenmiştir. Açlık, kellik, yalnızlık, bekârlık, fakirlik, cahillik, şöhret, boşboğazlık, çocukluk ve azgınlık gibi özellikler genellikle kötü sıfatlar olarak nitelendirilmiş, bu özellikleri taşıyan kişiler de bu bağlamda kötülenmiştir:

sen ağa ben ağa, koyunları (ya da inekleri) kim sağa? 'işten kaçanlara söylenen bir söz' anlamındaki bu atasözünde de tembelliğe vurgu yapılmaktadır.

- *Deyim biçiminde*

Eksilteli cümle ve tam yapı cümle olarak karşımıza çıkmaktadır.

ağzı teneke kaplı 'çok sıcak veya çok acı şeyleri kolaylıkla içebilen, yiyebilen (kimse)'

binin yarısı beş yüz(o da bizde yok) 'çok düşünceli görünen birine "aldırma!" anlamında kullanılan bir söz'

buyrun cenaze namazına 'beklenmedik kötü bir durum karşısında üzüntü anlatan bir söz'

ce demeye mi geldin? 'bu kadar az oturmaya mı geldin?' anlamında kullanılan bir söz'

dümeni eğri 'yan yan yürüyen(kimse)' bir ismin iyelik eki yardımıyla diğer bir yalın isimle birleşmesi sonucu oluşan söz birliklerinin deyimsel bir anlam kazanması yoluyla oluşturulmuş şaka yollu bir söz grubudur.

feneri nerede söndürdün? 'geç kalanlara takılmak için söylenen bir söz'

kısa kes Aydın havası olsun 'sözü fazla ve gereksiz yere uzatma" anlamında kullanılan bir söz'

pir ol! 'çok yaşa, var ol" anlamında kullanılan bir beğenme sözü

İsim-fiil Biçiminde Şaka Yollu Söz Ögeleri

Bu yolla oluşturulmuş söz ögelerinin tamamı deyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçede asıl deyim yapısı olan kelime öbeğidir. Deyimler genellikle bir cümlenin yapı olarak kısaltılmış hâli olduğu için bu kısaltma dile daha çok isim-fiil öbeği yapısı ile yansımaktadır.

bayram haftasını mangal tahtası anlamak 'sözü, konu ile hiçbir ilgisi olmayacak bir biçimde ters anlamak'

deli bayrağı açmak 'aşık olmak'

dem çekmek 'içki içmek'

her gördüğü sakallıyı babası sanmak 'görünüşe aldanmak'

sermayeyi kediye yüklemek 'parasını yiyip bitirmek'

sinek avlamak ‘müşterisi olmayıp boş oturmak’

sol eli beklemek ‘yemeğe beklenen birine, yemeğe başladığını anlatmak için kullanılan bir söz’

tohuma kaçmak ‘yaşlanmak, evlenme çağı geçip kartlaşmak’

(birinde)yürek Selânik olmak ‘çok korkmak ve çok heyecanlanmak’

Edat Grubu Biçiminde Şaka Yollu Söz Ögeleri

Daha çok üst dilin sanatlı söyleyişinden genel dile deyim olarak yansımış şaka yollu söz birlikleridir

kilise direği gibi ‘çok kalın (ense)’

Basit Yapılı Şaka Yollu Söz Ögeleri

bızdık isim ‘ufak çocuk’

düldül 1. Eski otomobil 2. Modası geçmiş araç

hınzır ‘Genellikle hoşla giden bir davranış veya durum için şaka yollu söylenen bir söz’

Türemiş Yapılı Şaka Yollu Söz Ögeleri

Bulgurlu özel isim ‘Bu kadar süslenmeye gerek yok” anlamındaki Bulgurlu’ya gelin mi gidecek deyiminde geçen bir söz’

makarnacı ‘İtalyan’

Birleşik Yapılı Şaka Yollu Söz Ögeleri

aslansütü ‘rakı’

beşkardeş ‘şamar’

tabanvay ‘yayan’ (taban Türkçe+way İngilizce)

DEĞERLENDİRME

Genel olarak dil bilgisi bakımından madde başı ve madde içi sözcüklere bakıldığında büyük çoğunluğunun basit, türemiş veya birleşik yapıda Türkçe kelimeler ile karışık dilli isim ve sıfat tamlaması kalıplarından oluştuğu görülür. İsim ve sıfat tamlaması biçiminde verilen şaka yollu söz ögeleri daha çok insanların ruhsal ve fizikî durumlarını yansıtır. Ayrıca özellikle deyimlerde kendisini gösteren isim-fiil grupları (dem çekmek, sol eli beklemek), atasözlerinde emir cümlesi grupları (pîr ol!, buyrun cenaze namazına), vasıta (tam maaşla tekaüt) ve isnad (dümeni eğri) gibi kısaltma grupları dikkat çeker. Bu yapıların yanında Farsça ve Arapça sözcüklerle yapılmış tamlamalar, birleşik kelimeler görülür. Arapça ve Farsça’nın Türkçeye etkisi yalnızca sözcük düzeyinde olmamış -az da olsa- tamlama kurallarına da (çarıklı erkânıharf) aktarılmıştır.

TDK Türkçe Sözlük'te yer alan sözcüklerde Türkçe yapı özelliklerinin kelime gruplarında ve söz türetmede etkin olduğu görülür: makarna-cı, bulgur-lu...

Cümle grubu biçiminde verilen söz ögelerinin kalıcılığı sağlama, hatırdakalmayı kolaylaştırma ve hoşagitme amacıyla şiirsel dilin özelliklerinden de faydalanılarak oluştuğu görülür.

Mastar grubu biçimde verilen ögeler ise sadece eylemleri çekimlenebilen, diğer sözcükleri değiştiremeyen ögelerdir (dem çekmek- dem çektiler).

Şaka yollu sözcük ve sözcük gruplarında genellikle doğu dillerine (Arapça, Farsça) başvurulmasının yanında az sayıda İtalyanca gibi batı dilli sözcüklerle de üretildiği görülür. Ayrıca Türkçe Sözlük'te her sözcük için örnek cümle verilmediği tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmamızda yapı, anlam ve oluş biçimi bakımından incelediğimiz şaka yollu olarak etiketlenen söz varlığı, mecazi anlama dayalı olan deyim ve atasözü olarak karşımıza çıkmaktadır. TDK Türkçe Sözlük'te kırk beş tane tespit ettiğimiz bu söz varlığı, 'şaka yollu' etiketiyle madde başı ve madde içi olarak yer almaktadır. Bu söz veya sözcük grupları oluşturulurken Türkçe sözcüklerin yanına çeşitli batı dillerinden sözcükler de getirilmiştir. Yapılarını incelediğimiz madde başı söz veya söz gruplarında isim ve sıfat tamlaması şeklinde, cümle ve edat grubu şeklinde, atasözü ve deyim şeklinde söz gruplarının yanı sıra basit, türemiş ve birleşik yapıları oluşturulan şaka yollu söz varlığı tespit edilmiştir. Toplum zihniyetinin tezahürü olan bu söz varlığı, zengin ve sanatlı anlatımı sayesinde dikkat çekmekte ve halk ağzında varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

AKALIN, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.

ASLAN, E. (2014). "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)". I. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu, Yayımlanmamış Sözlü Bildiri, Sakarya Üniversitesi, 26-27 Kasım 2014, Sakarya.

ELÇİN, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara: Emel Matbaacılık.

GÜVEN, M. (2012). "Kültürün Bir Unsuru Olarak Din." Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1), 933-948.

JACKSON, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. Çev. Mehmet Gürlek & Ellen Patat. İstanbul: Kesit Yayınları.

NİŞANYAN, S. (2012). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.